

ئەدىب و ئەركەگانی قوناق لە بەررۆشنایی تاقی کردنەوه کانی ئەوروپای رۆژگاری «رینیسانس» دا

— بەشی یەكەم —

پیشکەشه به « یه کیه تی نووسه رانی کورد »

چەند وشە بەک :

نویی گونجاو لە گەل ئەرکە تازە کانی کۆمەلدا جێگەیان بگریتەوه .
ئەوه بيش بۆ خۆی فەرمانیکی هەر وا ئاسان نەبوو ، چونکە
یاسای ژبان کاریکی ئەوتۆی کردوو هەلکەندنی پەگاو پێشە
چەسپاوی بیری کۆن هەمیشە پێویستی بە هەول و کوششی
بێ و چان و ورد بێ . لە رۆژگاری رینیسانسدا جێ بە جێ کردنی ئەو
ئەرکە قورسە کەوتە ئەستۆی پێشەرەوی دەستە ی رووناکبیری
ئەو قوناقە ی ئەوروپاوه (۱) .

ئەوسا کە سەر تاپای ئەوروپا گیرۆدە ی زنجیرە بەک
گیر و گرفت و کێشە ی کۆمە لایەتی و ئابووری و سیاسی
نالە با اتوو . گیر و گرفته کانی وەک دێوه زمە چۆکیان بە سەر
سنگی ژمە لانی خەلکدا دا بوو ، سەریان لێ تێواندبوون و
ژبانیا ز تال کردبوون بێ ئەوه ی لە سروشتیان تێ بگەن تا
بتوانن حۆنیان لە دەست قوتار بکەن . یە کەم نمونە بە لگەمان
کلتیە و پیاوه کانی بە تی .

ئایینی عیسا یی کە دەور و بەری دوو هەزار سال لە مەو بەر
پەیدا بوو هە ئۆی کە گەورە بوو بەرەو پێشە وه ، لە سەرە تا وه
کۆیلە و چەوساوانی ناوچە بەکی گرنکی جیهان دەورە یان داو بە
گیان پارتیزگاری یان لێ دە کرد ، کەچی فەرمانرە وایانی دەو لێ تی
رۆمای کۆن و دیارە هەر لە بەر ئەوه ش بە لایەنی کە مەوه سێ
سەده بەرەنگاری هاتن و بە هەزار جۆر و یستیان لە ناوی بەرن .
دوژمنایەتی ئایینی عیسا یی بە فیرۆ رۆیی و تا دەهات زیاتر
رەگی لە ناو چەوساواندا دادە کوتاو زیاتر وەک هتیزکی بزوتنەری
ژبانی کۆمە لایەتی و سیاسی خۆی دە نواند ، ئەوه ی
فەرمانرە وایانی ناچار کرد سەرنجی بە دەن و هەول بە دن کە لکی
لێ وەر بگرن .

ئەو راستی بە سەرە تایی سەده ی چوارەم تیکەل بە
رووداویکی ناو خۆ بوو کە پیکرا بوونە هۆی هەلگە رانە وه ی
هەلۆهستی پاشایانی رۆما بەرامبەر بە کلتیە و ئایینی عیسا یی .
ئەوکاتە ، واتە سەرە تایی سەده ی چوارەم ، لە سەر تەختی
پاشایی دوو بەرە کی بەکی گەورە لە نێوان چوار دەسە لاتنداری
رۆمادا دەستی پێ کرد . یە کێک لەو چوارە کە ناوی قوستە نتین
بوو دروست هتیزو توانای گا ورە کانی نر خاند . بۆ یە کا خۆی لێ
نزیك خستنه وه و پەنیمانی دانێ کە ئە گەر بیتو یسار ی دە ی
بە دن تاجی شاهی بنیتە سەر ئەوسا ئەو بيش بە کسانی دە دانە

کانی خۆی چەند جار تیک برابانی « یە کیه تی نووسه رانی
کورد » دا وایان لێ کردم بە شداری لـ یە کێک لە کۆرە
سەرکە وتوو ه کانی یە کیه تیدا بکەم . ئەو کارە ی ، زۆر بە داخ وه ،
لە بەر چەند هۆیە کی تاییە تی بۆم نە کرا ، هەر چەندە هەر ئەوسا
کە وتمە گە لالە کردنی ئەم بەر هەمە بۆی کە نیتە و اللـ
« کاروان » ی کۆرپە دا بلاوی دە کە مە وه و پیشکە ش بە وانی
خۆشە و یستی دە کەم . پێم وایە لیکۆ لێ نه وه بە کی وەک « ئەدیب و
ئەرکە کانی قوناق لە بەر رۆشنایی تاقی کردنە وه کانی ئەوروپای
رۆژگاری رینیسانسدا » شایانی ئەوه یە پیشکە ش بە « یە کیه تی
نووسه رانی کورد » بکری کە جێگە ی رە وای لە قولایی دەروونی
هەموو روونا کیریکی دلسۆزی کوردا بۆ خۆی کـردۆتە وه ،
لە وانە شه هەر ئەوه پاکانە یە کی پچوو کم لای ئەندامانی یە کیتی
بۆ بکات کە بەر هەمی نازدار و سەرکە وتوو ی هەر بە کە یان بۆتە
هاندەر و بزوتنەری خاوه نی ئەم وتارە ی بە لە ش لێیان دوورو
بە گیان لە ناو جەر گە یاندا یە .

سەرە تا :

تاقی کردنە وه زۆرە کانی مێژوو لەو رۆژە وه ی نووسین
پەیدا بوو تا ئیمرو ی ئیمە روون و ئاشکرا نیشانیان دا وه تەها
ئەو بەر هەمانە نە مرن کە ناوازی رازا وه ی پر لـ جۆش بۆ
خۆشی و ناخۆشی گەل دە لێن . رۆژگاری رینیسانس و
بە سەر هاتە هەمە چە شنه کانی بە لگە یە کی مێژوو یی کە م هاوتان بۆ
روون کردنە وه ی ئەم راپستی بە .

رینیسانس بەو سەردە مە دە گوتری کە ئەوروپای دوا کە وتوو
هۆشی تێیدا هاتە وه بەر خۆی (لە سەده ی سیازدە وه تا وه کو
سەده ی شانزده) . ئەو ئال و گۆرە گـهـوره یە ئەنجامی
هەرس هیتانی قوناقی دە رە بە گی و دە ست پێ کردنی قوناقی
سە رمایە داری بوو کە بۆ ئەوسا کە ی مرۆف هەنگاویکی بە کجار
گەورە بوو بۆ پێشە وه . دیارە دە بوو بە و بێ یە ش بـیرە
دوا کە وتوو ه کانی رۆژگاری دە رە بە گی روو لە نە مان بکەن و بیری

نایینی عیاسی و وهك ئابنه كانی تر ره فتاری له گهل ده كات .
 ئه وه بوو قوسته نئین سالی ۳۰۶ به مهرانی خۆی گه یشت و بۆ
 ماوه ی ۳۱ سال به ناوی قوسته نئینی به كه مه وه پاشایی كرد
 (سالی ۳۳۷ كوچی دوابی كرد) . قوسته نئین گفت و
 په بمانه كانی خۆی برده سهر و نازادی به گاوران به خشی و
 هرچی خانوبه ره زهوی وزاری زهوت كراوی كلتیه هه بوو
 بۆی گتیرا به وه .

تیره وه نال و گوژیکی زۆر گهوره له ژبانی كلتیه و ریتا زیدا
 دهستی پێ كرد . له سالی ۳۲۵ وه عیاسی بووه نایینی په رسمی
 دهو له ت و كلتیه دانی به وه دا نا كه قوسته نئین سه روکی بالای
 دین و دونیا و نوینه ری عیاسی پیغه مبه ره (د. خ .) هه رچه نده
 قوسته نئین بۆ خۆی پیاویتی دل ره ق و خوینرێژ بوو ، ته نانه ت
 دهستی چوه گیانی ژنیکی و به کتیک له كوره كانی و ژماره به کی
 زۆر له خزمانی و هه ره له به ره ئه وه ش هه یج سه بر نی به نه گه ر بلتین
 تا بهر له مردنی به ماوه به کی کم نه بووه عیاسی .

به و جۆره كلتیه تا دههات زیاتر تیکه له به ژبانی دونیا و
 سیاسه تی رۆژانه ی ئیمپراتوری رۆمانی ده بوو كه ته نانه ت وا
 پتیه ی لكا سالی ۳۹۵ له گهل دا به ش بوونی نه و دا و به ده ستوری
 نه و نه میس بوو به دوو به شه وه - كلتیه ی رۆژناوایی رۆمانی و
 كلتیه ی رۆژه لاتیی بزه نتی (۲) . سالی ۱۰۵۴ ئه وه
 دا به ش بوونه ی كلتیه به دروست بوونی كلتیه ی كاتولیکی
 رۆژناوایی و كلتیه ی نه رته دو كسی رۆژه لاتی ته وا و چه سپا .

به كه میان ، واته كلتیه ی كاتولیکی رۆژناوایی ، له
 سه ره تا وه شوینی دیار و کاری گهوره بوو له جیه مانی
 عیاسیدا . سه روکی نه و كلتیه به له سه ده ی پینجه مه وه
 نازناوی « پاپا » ی بۆ خۆی هه لبژارد كه واتای (باوك)
 ده گه یینج ، ده بو یست به و نازناوه ی وا را به گه یینج كه نه و باوکی
 رۆحیی گشت گاورانه . رۆژه رۆژ ده سه لاتنی پاپا فراونتر
 ده بوو ، به تابه تی دوا ی نه وه ی سیبه ری كلتیه ده ره به گان و
 فرمانی موایانی له جارن زیاتر هه وانده وه . كار گه یشت به وه ی
 میران و پاشایان و گه وه پیاوانی نه وروپا ریزبان ده به ست
 تا وه كو په ماچ كردنی پپی پاپا شاد بین (۲) . به کتیک له پاشا كانی
 ئیمپراتوری رۆمانی ناچار بوو په خۆی و ده ست و دا به ره به وه
 سێ شه وو سێ رۆژی په به ق به رووت و قووتی له به رده می
 قایی كۆشکی پاپادا بووه سێ بۆنه وه ی له زه له به کی خۆش بێ .!

به و جۆره كلتیه بووه به شتیکی به ره ته یی رژی می ده ره به گی و
 به کتیک له داموده زگا هه ره گرنگ و کاریگه ره كانی . كلتیه و
 پیاوانی به ده ستوری ده ره به گه گه وه ره كان به هه زار سا و
 بیانو مه وه كه و تنه زهوت كردنی زهوی وزار . سا رۆژی
 رینسانس هه له ات كار گه یشت به وه ی به لابه نی كه مه وه

سێ به کی زهوی به هه ره به پیت و به ره كه ته كانی زۆر به ی
 ولاتانی نه وروپا به كو یته ده ست كلتیه و پیاوه كانی به وه كه به
 هه مان شتوازی باوی نه وسای ده ره به گی كه له كیان لیتی
 و هر ده گرت و بگره جاری وا هه بوو نه وان جوتیارانیان خراپتر
 ده چه و سانده وه به وه ی ته ماعی گوا به مسۆگه ر كردنی نه وه
 دونیا یان پێ ده دان . تیکه لی نیوان كلتیه و داموده زگای
 ده ره به گی وا قوول بۆ وه كه بهر له رینسانس ژماره به کی زۆر
 له مولكداره گه وه ره كانی نه وروپا هه مان كات بوونه كار به ده ست و
 فرمان به ری گه وه ره ی كلتیه (۴) . با نه وه یس بلتین كه نه وساکه
 فرمان به روو كار گتیر و كار به ده ستانی كلتیه له شکرێك بوون بۆ
 خۆیان ، ژماره یان ده گه یشته ۷۰ هه زار كهس له كاتیکدا هه موو
 دانیش توانی نه وروپای نه و سه رده مه به سه ر به كه وه بریتی بوون
 ته نها له ۶ ملیۆن كهس (۵) . هه مان كات كلتیه و قه شه كانی
 ده ستیان تیکه لی بازرگانی و پیشه سازی كردو كار نه ما
 نه یکن .

كه وایی كلتیه و رژی می ده ره به گی بوونه گیانیک و ته نیک ،
 له به ره ئه وه كار به ده ستانی به كه میان له ریکه ی بیر شه وه كه و تنه
 خزمه تی دل سۆزانه ی دوو میان . بۆ جێ به جێ كردنی ئه وه
 مه به ستیان به ده یان بیرو باوه ری نوێ یان به ناوی نایینه وه
 داتاشی كه سه رتا پیاوان دوور كه و تنه وه ی راسته و خۆ بوون له
 ماكو ناوه روکی عیاسی . به کتیک له و بیرو باوه ره ده ستكرده
 ترسناكانه یان ده یگوت هه رچی له ژبانی ئیمرو دابه نه گۆر و
 ده ست بۆ بردنی « ده ست تیوه ردانه له کاری خودای مه زن » .
 ههروه ها نه وان وایان برد بوو میتشکی ساكارانه وه كه مرۆف
 به سه وشت تا وانبار وه له ریکه ی كلتیه وه نه بێ هه رگیز بۆی
 نی به خۆی له به ندی تا وانه كانی قوتار بكت . ورد كردنه وه ی
 نه و « شه كرانه » مانای نه گۆری رژی می ده ره به گی و به ستنه وه ی
 خه لكیان به كلتیه وه ده گه یاند . بۆنه وه ش كه به درۆ نه كه ونه وه
 فرمانی موایانی كلتیه له سه ره تای سه ده ی سیازده مینه وه

خویندنهوهی تهورات و ئینجیلیان بچ یاریدهی قهشه به ک
قهدهغه کرد . واته نهوی بیوستایه به ره میکی نایینی کون
بخوینتتهوه ده بوو په نا بهر پته بهر به کیک له پیاوانی کلتسه که
نهویش ، بچ گومان ، به مرامی دلی پاپاو کاردیناله کان ناوه روکی
بۆ لیک ده دابهوه . جی به جی کردنی نهو فرمانه بۆ نهوسای
نهو روپا کاریکی گران نه بوو چونکه پیاوانی کلتسه تاکه دهستهی
خویندنهواری کومه ل بوون .

دسان بهر له هلهاتنی روژی پرتیسانس کلتسه
له راستیدا بووه دهوگهت . له ناو دهوگهتدا ، له شکره سهر به خو
دهزگای کارگیری و دارایی تابهتیی خوئی هه بوو ، شهیری
هه لده گیر ساندو تیکه ل به شهیری دهوگهتان ده بوو .
به وجورهش تا دههات نه رکمی سهرشانی پهره ی دهسه ندو زیاتر
ناتاجی پاره و پول ده بوو ، به تابهتیی دوا ی نهوهی که هیچ
جیاوازی بهک له تیوان ژبانی سهردارانی نهوو میرو پاشایانی
نهو روپادا نهما . له بهر نهوه پاپاو کاردیناله کان ههر روژه ی به ندو
باویکی نوئی بان داده مزراند تا زیاتر گیر فانیان به زتی بناخن .
له ودا قه شه و پیاوه نایینی به بچو که کانی تریش پر به دل
پشتگیری بان ده کردن چونکه بایه خدانی نهوانیش به زبان
که به شتووه راده به کی نهوتۆ به ده گمهن ، وهک سهرچاوه باوه
پیکراوه کان باسی ده کن ، توخی کلتسه مو کاری نایینی
ده که وتن (۶)

مشتیکی زۆر بچوک نمونه به کی زۆر گهره ی نهو
خهرواره به . پاپاکان ناشکرا که وتنه فروشتنی نازناوو پایه
نایینی به کان ، نهوی زۆر تری بدایه شوینیکی چاکتری
به رده کهوت ، جا خوی ده کرد نهو که سه دز یا جه رده و پیاوکوژ
ده بوو . پاپاو کاردیناله کان به وه شهوه نهوستان ، به لکو زۆر
بچ شه رمانه ده ستیان دایه فروشتنی « نوشته ی تاوان
په وین « (صک الغفران) که له کوتابی سه ده ی یازده دا بۆ
هاندانی گاوران بۆ به شداری کردن له شهیری خاچداراندا
داهات ، به لام نهوسا کلتسه به مفت ده دایه خه لکی نهک به
پره . که چی زۆری نه برد سه ردارانی کلتسه « نوشته ی
تاوان په وینیان « خسته بازاری په شهوه و که وتنه فروشتنی ،
که م کاری تر به راده ی نهو کاره بووه هوی به ره لای بوونی جلهوی
خرابه و خرابه کاری له نهو روپادا ، به تابهت له تیوان پاره داراندا
چونکه به پیتی فرمایشتی پیاوانی کلتسه هه ر که سه ده تیوانی بهر
له مردن لیخو شبوونی بهزدان له تاوانه کانی به کرینی به کیک
نهو نوشتهانه بنیات بنج . سهر نهوه به پاپا ده به فرمو نهو
نوشتهانه تا نرخیان نه درج ناکه ونه کار (۷) . بهر له پرتیسانس
کر که به شت به وهی خه لکی بتوان « نوشته ی تاوان په وین « به
قیست یا بۆ به شیک له گونا هه کانیان بکرن . به لام ته نانهت
نهوهیش بهرچاوی پیاوه نایینی به گهره کانی نهگرت ، بۆ به کا

به ندیکی نوئی بان هینابه کابه وه باژه ی « مافیان » دا به
هه ر که سیک به وهی لیخو شبوونی بهزدان له تاوانی مردوکانی
به کرینی نوشته بهک لهو نوشتهانه مسوگه ر بکات (۸) ، واته
نهوسا که کوری هه ر سه مکاریک بۆی هه بوو به پاره به
نهو په ری رتزه وه باوکی په حمه تیی له دۆزه خه وه بگو یزیتته وه بۆ
به هه شت . نهوه ی جهنگیزخان و هولاکو و ته میووری له نگه
له بهر نهوه ی پاره دار بوون ده یانتوانی به هه شت بۆ نهوان و بۆ
خویشیان قورغ بکن . « زۆله » زرینگه کانی نهو روژگاره
ده یانگوت :

« خاوه ندی گهره حهز به مردنی تاوانبار ناکات ، ده به وهی
بژی و هه ر پاره بدات » (۹) .

نه مهش به شیک له ناوه روکی به کیک لهو نوشتهانه به که
ده یگوت :

« ... به که م له گشت لومه به کی نایینی به هه ر جوړو
شیتو یزیک دوو چاریان هاتبیت رزگارت ده که م ، ئینجا له هه موو
تاوانه کانتو له سه رتا پای رابواردنه کانت چه ند زۆر گهره بن
... به پیتی دهسه لاتی پیرۆزی کلتسه له هه ر سزایه که له
نه عرافندا (۱۰) له سه ر نهو گونا هانه ده بیت بیچیتزیت قوتارت
ده که مو ده تگبته مه وه نهو روژه ی تیندا کور به به کی پالو خاوین
بووی . له بهر نهوه که کوچی دوا بیت کرد دهرگه ی نازارت لی
داده خری و دهرگه ی خویشی و به هه شت بۆ ده کریتته وه ... »

دیره کانیس که سه ره تایی په یدا بوونیان جیکه ی برابه تی و
به کسانی بوون له سه ده ناونجی به کاندایه بوونه سه رچاوه به کی تری
پاره هه لگشتن به سه ر پیاوه نایینی به گهره کاندایه . بۆ نهوه ی
زهوی و زاری کلتسه و مولکه کانی له ده ست نه چن جه نایان وایان
به باش زانی قه شه کان تا دهمرن « بوخچی نه کراوه » بن ،
نافره تیان شوو نه کات و پیاویان ژن نه هینج . نهوهش بۆ خوئی
دیره کانی نهوسای کرده جیکه ی خرابه و رابواردن . به کیک له
پاپاکانی نهو روژگاره که ناوی نه توستینتی سیته م بوو (۱۱۹۸ -
۱۲۱۶) بۆ خوئی له به لگه به کیدا دهرباره ی « دیرری ناگانا »
نوسیبوی به ده لچ نهو دیره « گشت ناوچه که ی پیس کردووه » .
سه رچاوه به کی تری نهوسای کلتسه باسی نافره تیکی کردووه
که کارگیری به کیک له دیره گهره کان بووه ده لچ « شه و
نه بوو خوئی به مه ی کاس نه کات » . به لگه به کی تری کلتسه ی
هه ر نهوسا باسی نافره تانی ناو دیریکی ئینگلیزی به م جوړه تو مار
کردووه : نهوان گوئی بان نه دایه فرمانی پاپا که ده یگوت ده بچ
ده ست له به ره لای هه لگرن ، دوا ی نهوه ی فرمانه که ی پاپایان
دایه وه به ده موچاوی نهو قه شه یه دا که بۆی هینسا بوون
« سویندیان خوارد تا مردن ده ست له رابواردن
هه لگه گرن » (۱۱) .

بیانووهوه کهوتنه زهوت کردنی هەر خانوبه رهو زهوی وزارتیک بهناویانهوه بهجی مابوون .

لهبهرنهوانه ی باسمان کردن هیچ سهیر نی به کاتی خۆی خه لکی نازناوی «خۆین ریژ» یان بۆ ژماره بهک له پاپاکان هه لژاردبوو ، وهک نه سکهندهری شه شه م (۱۴۹۲ - ۱۵۰۳) که ناشیرینی ره فته ره کانی کاریکی نهوتوی کرد هه موان ، به کاتۆلیک و پروتستانتو به ئیمان و بئ ئیمانوه زۆر به توندی ره خه نی لی بگرن و لۆمه ی بکه ن (۱۲) . داهاتی نهو پاپابه خۆی له نریکه ی دوو ملیون دۆلار ده د (۱۴) که سه دان ملیونی لیمۆی ده کرد .

ده ستو دایه ره ی پاپا له کوئی بۆیان بلوایه له وی زیاتریان به خه لک ده کرد . نه وه ی له نه له مانیای دابهش ده یان کرد به کتیبش ته وای نایج . لیره دا ته نها بهک نمونه ی مانادار ده هتیمه وه . پیاوه ئایینی به کانی نهوسای نهو ولاته باجیان له مه یخانه وه له کارخانه وه درده گرت و ته نانه ت پاکانه یان بۆ نافرته ی به ره کلا ده کردو ده یان فهرموو تاوانی نهوانهش که ده چنه باخه لیان لهو بابه ته به که به زدان به ئاسانی لیتی خۆش ده بچ . له بهرنه وه هیچ سهیر نی به له سه ده ی چوارده و پازده میندا نه خۆشی سووزه نهک له نه له مانیادا به جاریک ته شه نه ی سه ندو کهوته دروینه ی گیانی ده یان هه زار کهس .

سه رباری گشت نه مانه کلێسه به ناشکرا دژی بزوتنه وه نه ته وه بی به کانو پهیدا بوونی زمانی نه ده بیی به کگرتوو بوو چونکه هه ردووکیان ده بوونه هۆی ورپا بوونه وه ی جه ماوه رو که بوونه وه ی ده سه لاتی خۆی . هه ره له بهرنه وه ش کلێسه دژی بلا بوونه وه ی خۆیندن و خۆینده واری ی بوو ، سه ره تا به ره به ره کانی به کی زۆری چاپخانه ی نویی کردو له وساره دهستی دایه بلاو کردنه وه ی لیسته ی تایه تی بۆ ناوی نهو به ره مه نه ده بی و زانستی یانه ی لای په سنه نه بوون و له بهرنه وه قه ده غه ی ده کردن .

به هه مان ده ستوو نه وروپای به ره له ریژگاری ریئیسانس دوو چاری زنجیره یه کی تر گروگرفت و کیشه ی کومه لایه تی و ئابووری و سیاسی تیکه له کیش هاتوو . ریژی ده ره به گی و شتیوازی چه وساندنه وه ی نهو ریژیمه و نه انجام و دیارده کانی بوونه کۆسپیکي گه وه له به رده م ره ویره وه ی پشکهنه وتنی گشت گه لانی نهوسای نه وروپادا . باده ی خۆشی ناو کۆشک و قه لا گه وه ره کانی ده ره به گه کانی نهوسا به خۆین و فرمیسلک و ئاره قی ناوچه وانی هه زاران ده گه را . لیره شدا مشتیکي زۆر چوک نمونه ی خه روازیکی زۆر گه وریه . جوتیارانی سه ده ناونجی به کانی نه له مانیادا ده بوو پاش مردنیش باجو سه رانه بده نه ئاغا زیندوو هه کانیان . نه وه ی نهو مردوانه

هه موو نهوانه ی باسمان کردن و گه لیک لایه نی تری ژبانی وهک نهوان بوونه هۆی دروست بوونی ناره زایه کی زۆر له ناو کومه لانی خه لک و به تایه ت له ناو پروونا کیره دوورینه کانی نهو ریژگاره ی نه وروپادا که که کهوتنه ره خه گرتن له کلێسه و پیاوانی ئایینی و ره فته ره ناهه مواره کانیان . نهو ناره زایه یه هه نده جاریک شتیوه ی بزوتنه وه ی وه رده گرت . دیاره فه رمانه وه یانی کلێسه ش ده سه وه سان نه وه سه ستان ، ده ستو برد کهوتنه خۆ بۆ لیدان و دامرکاندنه وه ی چالاکی به کانی نازه زانیان که بوونه به کیک له نیشانه و به لگه کانی هه ره س هتانی سه رتا پای ریژی ده ره به گی نهوسای نه وروپا . نه وه بوو نه سه ره تای سه ده ی سیازده مینه وه ده ستیان کرده دامه زرانندی دادگه ی تایه تی سه ره به خۆیان که به ناوی دادگه کانی پشکنیه وه (۱۲) ناسراون . هه یچ میژوونووستیک نی به لیمۆ که راسته وخۆ دان به وه دا نه نچ نهو دادگایانه لاپه ره به کی ره شو سیای نهو قوناغه ی نه وروپان که میژوو کهم له هاوتایانی به خۆیه وه بینه و .

دادگه کانی پشکنین به نهینی کاریان ده کرد ، خراپترین جۆری نازاردانیان به کار دهینا . نازارده رانی ده سه ته به کی نه زانو نه فامو چاوبرسی بوون ، کلێسه وای برده بووه میشکینه وه که گوايه به وکاره یان به هه شتی پر له مه ی و په ری بۆ خۆیان و نه وه یان بنیات ده نین . هه روه ها به شیک له سامانی نهوانه ی ده کهوتنه به رده ستیان و به زه بری قامچی ناچار ده بوون خۆیان به تاوانبار دابنن بهر نهوان ده کهوت . له بهر نه وه زۆر به ده گمه ن هه بوون بتوانن تا سه ره دان به خۆیاندا بگرن . جاری وا هه بوو نازاردانیان چه ند سالتیکي ده خایاند . به وینه زانای گه وه جۆردانو برۆنو (۱۵۴۸ - ۱۶۰۰) هه شت سالی ره به ق لهو نازاره ی چیتشت .

به و جۆره به سه دان هه زار رۆله ی دلسۆزی نه وروپا بوونه قۆچی قوربانی دادگه دو اکه وتوو هه کانی پشکنین . سه بر نه وه په نهوانه ی تاوانبار ده کران سه ریان نه ده په رینرا وهک نهوسا له نه وروپا باو بوو ، به لکو ده سووتینران گوايه له بهر نه وه ی کلێسه به خیرۆ دژی خۆین رشتن بوو ! . هه روه ها به پتی فه رمانی پاپا ده بوو ده زگا کانی میری «تاوانباره کان» سووتینن چونکه کلێسه بۆ خۆی دهستی نه ده جووه گیانی خه لکی !! . هه رکه سه یش تاوانبار ده کرا نه وه ی له سامانی بئ به ری ده کرا و کلێسه و پیاوه کانی ده بوونه وه چه ی !!! زۆری نه برد به پتی بریاریکی تایه تی دادگه کانی پشکنین مافی «سزادانی» مردوانیشیان وه رگرت و کری گرت هه کانیان زۆر بچ شه رمانه گۆری هه زارانیان هه لته کاندو پاشماوه ی ئیسک و پروسکی لاشه کانیان سووتاندن و به

ماڤيان نه بوو دست بۆ نهو ميراته بهرن كه بۆيان ده مابه وه بهرله وهى سڀ به كيان له گهڻ مشتتڪ پاره دا پيشكش به ناغا ده كرد . نهو باجه ناوى خۆى به خۆيه وه بوو - «مردووانه» .

چوساندنه وهى بڻ نه اندازه جوتيارانى نهو روپاي له ژيان وا وه رس كرد كه بهر له كوتايى سده ناونجى به كان به صه دان هزاريان ناچار بوون له زۆر ناوچه مه ليه ندا په نه بهرنه بهر چهك . سالى ۱۵۱۷ نزيكه ۹۰ هزار جوتيارى ستيريا له نه له مانيا بۆ ماوهى سڀ مانگ له سه ريكه بڻ وچان كهوتنه په لاماردانى كوشك و تهلارى ناغاكانيان . ژماره ي ته نها قوربانى به كاني شوږشى گوره ي جوتيارانى نه له مانيا له سالى ۱۵۲۴ - ۱۵۲۵ دا خۆى ده دا له نزيكه صه ده هزار كه س (۱۵) . بۆنه وهى باشت له هوو نامانجه كاني نهو جۆره راپه رين و شوږشانه تيبگه بڻ كورته ي ناوه روڅكى نهو «خه وه» ده يئنه وه كه گوايه شوانتيكى نهو سالانه بينوى به . سالى ۱۴۷۶ هانز كه شوانتيكى نه له مانى بوو راي گه يانند گوايه «دايكى يه زدان هاتوته خه وي و پتي گوتوه ده سه لاني ناسمان بۆ سه ر زمين نزيك بۆته وه و نيتر نه پاشاو نه ميرو ناغاو نه پاپا ناويان له ناو ناواندا ناميني و هموو پياوان ده بنه براو نافرته تانيس ده بنه خوشكى به كتر و وهك يهك ده بنه خاوه ني زه وي وزارو له وه رگه و بيتستان و دارستان ... » . نهو «خه وه» خۆشه به س بوو بۆ نه وهى به هزاران دووى هانز كهون .

له زير سايه ي رڙيمى ده ره به گيدا زوربه ي ولانسانى نهو روپا دابه شو ليك دا پراو بوون . نه له مانيا ، به ويته ، نهوسا كه له ده يان ميرنشينى دوزمن به يهك پيكته ابوو . شاره گوره كاني ئيتالياش هه ر به كه يان ده وه لتيك بوو بۆ خۆى . هه ر به و پي به ش له سه رتاپاي نهو روپادا زمانتيكى نه ده بى به كگرتوو نه بوو . زمانى وا هه بوو له ده ديالتيك و پتر دروست بوو . چين و ده سه كاني سه ره وه ي كومه ل به لاتيني ده دوان و هه ر نه ويشيان بۆ نووسين و خويندن به كار ده يئنا . له ناو كومه لاني خه لكدا ده بوو به چراي رۆن گه رچهك به دواي كويره خوينده وار يكدا بگه راي تابه . رشانه وه و له رزوتاو ئاوله و سوريژوه ده يان نه خۆشيش ترى وهك نهوان شان به شانى برسيتي درويته ي ژيانى هزارانيان ده كرد . ته نها نهو رشانه وه يئ سالى ۱۴۴۸ له چند مه ليه نديكى نهو روپادا بلاو بۆوه بووه هۆى مردنى صه دان هزار كه س .

به و جۆره كليسه و رڙيمى ده ره به گي به گشتى بوونه كوسپ له به ردم هموو پيشكه وتنيكى نويدا . سه ره تاو ناوه ندى سده ناونجى به كان نه وه بۆ رڙيمى ده ره به گي و تايهت بۆ كليسه لوا ، به لام له كوتايى نهو قوناغه ميژوو ييه دا نيتر بۆى نه ده لوا چونكه له منالدى كومه لكاي نهوسا كه ي

نهو روپادا هيزو ده سه ي نوڅى دروست بوون كه دوا رڙيان له هيچ روويه كه وه له گهڻ رڙيمى ده ره به گيدا نه ده گونجا ، نه وهى بووه هۆى په يدا بوونى بيري نوڅى كه بڻ به زه ييانه كه وه ته ئاپرو بردنى بيره دوا كه وتوو به باوه كاني نهو رڙگار هه تاريخه . ده بوو نه شته رى تيزى رووناكبيرانى مه ليه نده پيشكه وتوو ه كاني نهوسا ي نهو روپا بهر له هه موان بگه ويته دادرينى په رده ره شه ده سه كرده كاني كليسه . شاعيرو نووسه رى گوره ي ئيتاليا و جهان دانج يه كه م كه س بوو دهنگى زولالى به رز كرده وه و په رده ي رامالى و گشت نهو روپاي هه ژانده .

دانتى و كوميدىاي يه زدانى :

« هزار سالى ژيان له ناستى نه مريدا
تروو كه يه كه »

- دانتى -

به هارى سالى ۱۲۶۵ دانتى نه ليچيرى

له ناو خيزانتيكى دتيرين و ناسراوى فلۆره نه دا له دايك بوو (۱۶) . له هه رته ي لاويدا تتيكه ل به ژيانى پر له چالاكى سياسى و كومه لايه تى فلۆره نه بوو كه نهوسا كه له هه موو شاره كاني ئيتاليا و نهو روپا به ناوبانگ و پيشكه وتوو تر بوو (۱۷) . دانتى لايه ني «پارتى سڀيان» ي گرت كه له بازارگان و صه نه تكارانى فلۆره نه پيكته ابوو ، نهوانه ي نهوسا ده سه يه كى زۆر پيشكه وتوو كومه لكاي ئيتاليانى بوون . سالى ۱۳۰۲ كاتيك ناحه زلانى نهوان كه برىتى بوون له ميرو نه سه ستوكراتى نهوسا كه ي شارو به ناوى «پارتى ره شان» وه ناسرا بوون ده سه لانيان وه رگرت قه رمانى هه لواسيني دانتى يان ده ر كرد ، به لام به وهى باش بوو له و كاته دا دانتى له ده ره وهى فلۆره نه بوو بۆ يه كا ، بۆ به ختى هه موان ، به رده ست نه كهوت . له گهڻ نه وه ش كه دانج وازى له سڀ به كان هيتاو وهك خۆى ده يگوت «خۆم بوومه ته پارتى خۆم» ، ئيجا پاش سيازده سال كار به ده ستانى فلۆره نه ديسان قه رمانى خنكانديان ده ر كرده وه بۆ يه كا تا مردن نه يتوانى جار يكي تر به فلۆره نه سه ي خۆشه ويستى شاد بيتته وه هه رچه نده بڻ سوود ته قه لايه كى زۆرى دا بۆنه وهى ده ستى لڇ هه لېگرنو ريگه ي گه رانه وهى بده ني . كه نه وهى بۆ نه لوا كه وه گه ران به و شارو مه ليه نده ي ئيتاليا دا كه سه ر به فلۆره نه سه به بوون (۱۸) . له و سالانه دا زۆر جار دوو چارى نه بوونى و گيرمه و كيشه هات . دانتى دوا شه ش سالى ژيانى له شارى راقنا برده سه ر تا رۆزى چوارده ي نه يلولى سالى ۱۳۲۱ چاوى ليك ناو هه ر له و تيش نيژرا . شايانى باسه كار به ده ستانى ئيتاليا سالى ۱۹۶۶ ، واته پاش تيبه ر بوونى

۶۶۵ سالی په بق به سهر کوچی دوايي دانتييدا فرماني خنکانده کهيان هه لوه شانده وه .

دانتي پياويکی ساکارو هيمن ، له سرخو و کم دوو بوو ، رانابه کی په کجار زيره لکو خوینده وارو ورد بوو ، له سهرتاپای نوروپای نهو رۆژگاره دا که سيک نه بوو شان بدا له شانی . کاتيکيش نهو تیکه ل به کوري زبان بوو ئيتاليای نيشتمانی گه شتوبوه رۆخی نال و گوريکی نابووری و کومه لایه تیبی گوره که زور ناتاجی ليشاوی شه پوليکی فراوانی بیر بوو بو راملینی کونو چه سپاندنی نوئ . بچ نهو شه پوله ره پوهی ژبانو ميژوو به ته کانش نه بده توانی هیدی به ره و پیش پروا . دانتيی نوورو وردبین به کم کهس بوو دروست ده رکی نهو راستی به گرنگ و بابه خداری کرد .

بهر له ههموان دانتي ههستی به وه کرد که ده بی نه ديب بو گه بنووسن ، که وای ده بوو ههر بهو زمانهش بنووسن که ههموان ، نهک ده سه به کی تايه تی ، لتي تیده گه شتن . نهو بوچونه شوپشیکي گوره بوو بو کوتایي سه دهی سيزده مين کاتيک پرووناکبيرانی نوروپا به لاتینی به ره می خویان بلاوده کرده وه نووسين به زمانی نه ته وه بی به لایانه وه به شم و نرمی بوو . نا له وکاته دا دانتي خویای زمانی ئيتاليایي دای له که له ی و به به ره وشوه که وته سو راخی ديالیکته کانی (۱۹) . زوری نه برد دهستی دایه دانانی به ره می تايه تی ده باره ی زمانی نه ته وه بی که ده بگوت وهک « نانی جۆ » بو ههموانه نهک بو ده سه به کی پچوکی تايه تی (۲۰) . شایانی باسه دانتي نهو به ره مانه ی به زمانی لاتینی داده نا چونکه ده بوست له ريگه بانه وه پال به نووسه رانی ئيتالياره بتي به زمانی زگماکی خویان بنووسن و سووريش ده یزانی که سيکیان بيژيان نايه ت توخی نهو به ره مانه ی بکه ون نه گهر به لاتینی نه نووسرينه وه . ههرچی به ره مه کانی تری بوون دانتي به زمانی نه ته وه بی دایه نان چونکه ده بوست له ريگه بانه وه بگانه قولایي ههست و دهروونی زورینه ی گه ل . له ريگه ی ههردوو کيشانه وه ، واته نه ريگه ی به ره مه لاتینی به کانی و نه وانه بان که به زمانی ئيتالی دایه نان ، توانی زور زوو کار بکاته سهر ده سه به ک ريووناکبيری نه وسای ئيتاليا که وایان لي هات ، به بیی گوته ی خویان ، له « شيرینی شيتوازی نووسینی نوئ تيبگن » (۲۱) .

بهو جوره دانتي نه ليجیری به کم به ردی گوره ی له ناغهی دامه زرانندی زمانه نه ده بی به به ککر توه کانی نه وروپادا دانا که بوونه قه لغانی پاراستن و گه شه پچ کردنی ههست و هری نه ته وه بی و چه کی کاربگه ری ريسواکردنی کونو نيات نانی نوئ و پيشخستن و بلاو بوونه وه ی نه ده بی نه ته وه بی که وهک نانی جوی نهو رۆژگاره بووه خوراکی ههموان . نهو

ئامانجه بهرزو ره وایانه وایان له دانتي کردبوو به توندی په لاماری نه وانه بدات که خوی و ته نی « ههول ده دن له نرخی زمانه نازداره که مان که م بکه نه وه » . به لام ههر بو خویشی زور زوو سه لماندی چون ده توانی به دروستی ته نانه ت مه بهستی فه لفيش له دوو تویی زمانی نه ته وه ییدا رابگه يینری . بو به کا زوری نه برد دل سوژیک نه ما بیه وئ گوی بو ناوازی قه لبو ناهه مواری نهو جوره که سانه رایه ل بکات . هه موو وایان لي هات ، له « شيرینی زاری خویان تيبگن » .

به کیک له به ره مه زوه کانی دانتي ناوی « ژيانیکی نوئ » به که ده ورو به ری سالی ۱۲۸۲ - ۱۲۹۵ به زمانی ئيتالی ، نهک لاتینی ، دایناه (۲۲) . لهو به ره مه ییدا دانتي به شيری رازاوه یادی به کم خۆشه ويستی خوی ده کاته وه . نهو خۆشه ويستی به ی له ته مه نی نو سالیدا کتوبی ههستی پچ کردو تا مردن له کولی نه بووه . لهو ته مه نه ییدا دانتي بو به کم جار کچیکي شوخی له خوی گوره تری به ناوی پاتریس پورتیناری به وه بی و به تیری عه شقی گرفتار بوو . ههر چه نه پاتریس نه بزوا ، به لکه گالته شی به دانتي ده هات و ميتردی به ده وله مندیک کردو له هه ره تی لاويدا چاری ليکنا . به لام به هوی خۆشه ويستی ره سه نی نه وه وه له ريگه ی به ره مه کانی به وه چۆته خانه ی نه مرانه وه . راسته دلی ناسکی دانتي به لووت به رزی و زیاتر به مردنی پاتریس گه ردی لي نيشت ، به لام نه وه مان به خیر بو گه را چونکه دانتيی زیاتر خسته سهر ريگه ی خویندنه وه و پشکين و نووسين که ده بوست به هویانه وه خه فه تی قولایي دهروونی به ره ويینته وه .

ناوه رۆکی « ژيانیکی نوئ » زور له چوارچیتوه ی ته سکی خۆشه ويستی فراوانتره . دانتي لهو به ره مه ییدا گه ليک پرووی ژيانی ئيتاليای ده ورو به ری کوتایي سه ده ناونجی به کان و فولکلور و نه ده بی نه وسای تومار کرده وه . له هه مووشی گرنگتر نه وه به دانتي به « ژيانیکی نوئ » زهنگی ده ست پچ کردنی قوناغتيکی نوئی بو نووسینی نه ده بی نه وروپا ليدا . نيشانی دا چون نه ديب ده توانی به زمانی نه ته وه بی خوی ههست و نهستی پرودا و يکی ناسایي رۆژانه ی مرۆف راگه يینتی . بهو جوره سه ره تاي قوتار بوونی نه ده ب له کوت و زنجیری ژنگاوی سا ده ناونجی به کان دهستی پچ کرد ، له وساره نهو هونه ره گوره به ی مرۆف سهری له کوري ته سکی ناو کۆشک و دیواری بلندی قوتابخانه تايه تی به کان ده ره تیا و پرووی ده می کرده ههموان . سه و ده سکه وته به کیک بوو له دیارده گوره کانی ريتيسانس و بووه هوی به کی گرنگ لهو هویانه ی ريگه بان بو نال و گوره شوپشکيري به قوله کانی نه وروپا و دواي نهو جيهان خوش کرد .

پاش ده ورو به ری دوازه سال دانتي شاگاری « گومبیدیای

یەزدانی «ی پێشکەش بە ئیتالیا و ئەوروپا گشت جیهان کرد کە یەکیگە لە بەرھەمە ئەدەبی بە دانسە نەمرەکانی مەرۆف . وای دەچێ دانتی سالی ۱۳۰۷ دەستی بە دانانی « کۆمیدیا یەزدانی » کرد . گەر ئەو ساڵە دروست بێ ئەوا بە چوار دە سال لە دانانی ھەر سێ بەشە کە ی کۆمیدیا بۆتەووە چونکە سالی ئەوا بوونی کە (۱۳۲۱) بە دروستی زانراوە .

« کۆمیدیا یەزدانی » کە گەرەو بە ناوبانگترینی بەرھەمەکانی دانتی بە لە سێ بەش پیکھاتوووە : « دۆزەخ » و « ئەعراف » (۲۲) و « بەھشت » . ھەر بەشەشیان بریتی بە لە ۳۳ سروود کە ھەموویان بە سەر یە کەووە پتر لە چوار دە ھزار بەیتی پاراوە پیکدەھێتن .

دانتی بە زمانی نەتەوہی « کۆمیدیا یەزدانی » ی داناوە چونکە ئەو باسانە ی لەویدا ھیناونی یەوہ گشتین و وە ک دوایی لێیان دەدوێن زۆر بەوردی دەردەکانی کۆمەلی پێ بێراز کردوون . . لە بەکارھێنانی زمانی نەتەوہیدا دانتی وەستانی بە کە گەرەو ی نواندووہ کە دیالیکتی پەخسیوی تۆسکانیی کردۆتە بناغەو بە وشە ی ھەلبژاردەو لەباری دیالیکتەکانی تری زمانی ئیتالی زاخاوی داوہتەووە ئەوا دەوڵەمەندی کردووہ . ھەر وەھا سروودەکانی کۆمیدیا ی بە پەندی پێشینیان و قسە ی نەستە قی باوو باپیران و فۆلکلۆری باوی ناو کۆلانسان پاراندۆتەوہ . بەوکارە ی دانتی سامانیکی زۆری لە کە لە پوری دەوڵەمەندی گەلەکە ی لە فەوتان پزگار کرد کە بەوھۆیەو تا ئیمپرۆکەش بەرەو پوری زۆری ئەو سامانە وان لە سەر زاری ئیتالیایی بەکان . سەرباری ئەوانەو ھەر بەھۆشیانەوہ دانتی بووہ بە کەم کەس کە بناغە ی زمانی ئەدەبی نەتەوہی بە کگرتووی بۆ گەلی ئیتالیا دارشت .

« کۆمیدیا یەزدانی » پری بە لە وردە کاری و پستایەکی ھونەر مەند ، ھیچ دەسکەوتیکی ئەدەبی و پووناکیری یا بوردووی نی بە دانتی تیکەلکیشی بەرھەمەکانی و لە سروو ھەموویانەوہ کۆمیدیا کە ی نە کردبێ ، ھەرکەس بیھوێ ئەواو لە ناوہرۆکی « کۆمیدیا یەزدانی » تێبگات دەبێ تا پارادە یەکی باش شارەزای فەلسە فەو ژبانی کۆمەلایەتی و سیاسی و میژووی پێش سەدە ی سێزدەمین بێ . بە پیتی قسە ی شارەزایان پۆژناوایی بەکان بۆ تیکە یشتنی جیھانی پان و بەرینی دانتی و ھەر گێرانی « کۆمیدیا یەزدانی » پێویستیان بە ۱۵ تا ۲۵ سالە (۲۴) . لە بەرئەوہ ھیچ سەر نی بە لە دەزگا زانستی بەکانی ولاتە پێشکەوتووہ کاندایا تاوہ کو ئیستەش کۆری تاییەتی بە لیکۆلینەوہو لیکدانەوہ ی بەرھەمەکانی دانتیوہ خەریکن کە کۆمیدیا ، وە ک گومان ، شاکاریانە .

ئەوانە ی باسمان کردن بێ گومان ھەموویان گرتگ و با یە خدارنو

دەنگدانەوہ ی ئەمرکەکانی قۆناغ و لە بەرئەوہش بە پەوایی پایە ی « کۆمیدیا یەزدانی » یان بەرز کردۆتەوہ . لە گەل ئەوہشدا لایەنیکی زۆر گرتگرت لەوان لە ناوہرۆکی کۆمیدیا دا وە ک تەوژم خۆ دەنوێنی . وە ک گومان دانتی لەو بەرھەمەیدا وەستانیانە پەردە ی لە پووی ھەموو کەموکورتی و ناتەواویەکانی کۆمەل راملیوہ . لە کۆمیدیا دا گواہ بە خەو دەچیتە جیھانی پاش مردن و سەر تا دەگاتە دۆزەخ . لە یە کەم سروودی دۆزەخوہ دانتی کەوتۆتە پەلاماردانی ئەو پاپا کاردینال و قەشمانە ی لە ژباندای خراپەیان کردووہو نوشتە ی تاوان پەوینیان فرۆشتووہو خزمەتی نیشتمان و گەلیان نە کردووہ ، ئەوانە ی بە چاوبرسی و خۆ فرۆش ناوی بردووون و لە ریزی دزو جەردەو دل پەقانی جیھاندا دایان و سەر و ژیر ھەلیواسیونو ناگری دۆزەخی بۆ کردووونە تە لانە ی ھەتایی . لە سروودی نۆزدەمین دۆزەخدا ، بەوینە ، توشی پاپا بۆ نیفاتشۆ ی ھەشتەم دۆ بێ سل کردنەوہ بە تاوانبارو بەرتیل خۆرو خائین و جەردە ی کلێسەو دوژمنی نیشتمان ناوی دەبات ، بۆ نیفاتشۆ لای دانتی « پەلە ی شەرەو نزمی بە بە ناوچەوانی سەرتاپای مەرۆفەوہ » . دانتی تەنانەت ناشرکرا ناوی کلێسەش دەباو لە سروودی سێدوہەمین ئیھرافدا ئا فرەتییکی خراپی کردۆتە دروشمی .

« کۆمیدیا یەزدانی » بە تەرازوویەکی ورد زۆر بە ی گەرەو بیوانی کلێسە ی نرخان دووہ ، کەمترین چاکە ی بۆ تۆمار کردوون و پادداشتی لە سەر داوئەوہ . بەوینە ئەدریانی پێنجەمی لە ئەعراف لە نزیک بەھشتەوہ دانائە (۲۵) تەنھا لە بەرئەوہ ی کە بۆتە پاپا ئیتر دەستی لە بەخیلی ھەلگرتووہو دلسۆزانە ئەرکی سەرشانی جێ بە جێ کردووہ .

ھەمان کات کە دانتی پاپا قەشە خراپەکان بێ بەزە بیانە بە ناگری دۆزەخ دەسووتینێ شاعیر و نووسەرە بت پەرستە گەرەکان بەرز دەنرخینێ و بە چاوی ریزو خۆشەویستی بەوہ سەریان دەکا ، ئەوانیشی لە ئەعراف لە نزیک بەھشتەوہ دانائە ، لە گەلیان دەدوێ ، یادی خزمەت و چاکەکانیان دەکاتەوہ . لەوہیش زیاتر ، فیرجیلی ناوداری کردۆتە رینوما ی خۆی ، بە جووتە پیکەوہ ئەعراف دەبێ . فیرجیلی شاعیری بت پەرستی پۆمانی کە سالی ھەفتای پێش زاین لە دایک بووہو سالی نۆزدە ی پێش زاین کوچی دوایی کردووہ پایوکی زاناو داناو ھەست ناسک و شەرم ، نمونە ی پەوشت بەرزی و دلسۆزی بووہ . لە بەرھەمەکانیدا لە ھەر شت زیاتر با یەخی بە مەرۆف داوہ ، باسی جوتیارو شوانو کچە لادیو جوانی سروشتی کردووہ . فیرجیل نیشتمان پەرست بوو ، خۆزگە ی بسو پۆزانە دەخواست کە پۆما تیا یاندا بەھیزو بە کگرتوو بوو . ئەوانەش بەس بوون بۆ ئەوہ ی فیرجیل لە زووہوہ سەرنجی دانتی رابکیشی . بەلام دانتی لەو ھەلبژاردنەیدا

مههستیکی تریشی هه بوو . فیرجیلیش وهك پروونا کبیرانی یۆزگاری پیتینسانس له قوناغیتکدا دهژیا رۆزی نوێ لسه کهمی بهوه سهری دهرهتیا بوو ، نهویش ، وهك نهوان ، عهودالی نهوژمی گۆرپان بوو .

له سیهیمین سهروودی نهعرفادا ناوی پاتریس پۆرتیناری نهینه ناو کۆمیتیداوه . لهوهدا دانتی وردهکاری بهکی هونهرمه ندانهی کردوو ، چونکه بهوبهین به پاتریس له ۲۰ سهروودی نهعرفاو له ۲۳ سهروودی دۆزه خدا ناوی نهی به که پیکرا ده که نه ۶۳ ، کۆی سه وشه شیش ده کاته نو . به ههمان سهروور پاتریس له ۳ سهروودی نهعرفاو له ۳۳ سهروودی سههشتدا ناوی هه به که پیکرا ده که نه ۳۶ ، کۆی شه شو سیش بهسان هه ده کاته نوو دانتیش ، وهك باسما کرد ، له ته مهنی نه سالیدا بوو که پاتریس بۆ به کهم جار تهلی دلکی تونسه ههزانده .

دوای نهوهی دانتی له دوا قوناغی نهعرفادا تووشی به کهم حۆنهو بیستی ژبان ده بهین ئیتر نهو ده کاته رینومای و له گهلی سهجینه به هه شیت . هه رچه نه ده ، بهن گومان ، خۆشه و بیستی په سهن هاندهری به کهمی نهو هه گبژاردنه ی پاتریسه ، به لام عه مان کات گومان له وهش نا کړی که دانتی بهو کاره ی ده بو یست رخی به رزی مرۆفی هاو چه رخی خۆی و ههستی ریزی به رام بهر سهرووکی عیسا یی نیشان بدا ، چونکه له راستیدا دانتی به ههچ حۆر دزی نایینی عیسا یی نه بوو به لکو دوژمنی باوه کوشته ی نهوانه بوو که رووی راسته قینه یان شتواند بوو ، نهوانه ی بهزیر بهرده ی ناییندا نهوی نه ده شیا ده یان کرد .

له دوا بهشی « کۆمیتیدا یی بهزدانی » دا دانتی به شتوازیکی نهغیرین باسی به ههشت ده کات . به ههشتی کۆمیتیدا جیکه ی پهوای دلسۆزان و نیشتمان پهروه ران و پیاوچا کانه ، جیکه ی نهوانه به که له ژباندا نازاری کهسیان نه داوه و له چاکه و دلسۆزی و خزمهت و خۆشه و بیستی به ولاره شستهستیکی تریان ههزانیه .

دانتی نه لیجیری نیشتمان پهروه ریکی دلسۆز بوو . نهو ده بو یست ئیتالیا به کگرتوو ، به هیزو خاوهن ده سهلات بهن . هه ر که سیک رۆژیک له رۆژان خزمهتیک ئیتالیا ی کرد بهن نهو سهوی له کۆمیتیدا دا ههتاوه . هه ر به و جۆرهش زۆر به تونسه ی په خنه ی له باری سیاسی ئیتالیا ی سه ده ی سه یازدهمین گرتوو ، به جۆریک ده بو یست سه رنجی بهن رابکیشی و ههستی بهن بهزوینی . نهو هتا له سهروودی شه شه مهینی نهعرفادا فیرجیل و سهرو دیلوی شاعیری کۆنی رۆما به کتر ده بین ، هه ر که ناوی نیشتمان دئی هه ر دوو کیان به گه رمی باوهش به به کدا

ده کهن (۲۶) . کاتیک دانتی به و جۆره ده یان بهینی مساته مهینی دا یده گری چونکه پارچه پارچه بهی و په شبگیری نیشتمانی بیرده که و پته وه که « بۆته که شتی به کی بهن که شتی به وان له ناو زریانیکه پرته وژما » . « باساج دادیک ده دا نه گه ر که شتی به که به ده ست سه رداریکه لیهاتوو وه نه بهن ؟ » دوای نهو پر سه یاره دانتی به چاوی پر فرمیسه که وه رووده کاته قاپی خوا وهندی مهزن ، ده بهوێ بزانی چاوی په حه ته ی له ناستی نیشتمانی خۆشه و بیستیدا نوقاندوو یه کاری خیری به ده سه وه به بۆی . هه ر له ویدا دانتی ده که و پته لۆمه ی فلۆره نه سه که « عه دالهت تیدا ته نها له سه ر زارانه » ، که دانیشتمانی کۆرراوی پاره ی مفت و پایه ی به رزن . . . نه ی ئیتالیا ی خۆشه و بیست « رۆکه زیندوو ه کانت که وان له ناو به ک دیوار و به ک سه نگه ردا ده ست له کوشتاری به کتر هه لئا گرن ، به کتر له ته و کوت ده کهن » ! . نه ی ئیتالیا ی کلۆل « پروانه ره رۆخی ده ریا کانت و نینجا سا پروانه ره سه ر سینهت بزانه له ههچ قوژبیتیکدا تروسکی ناشتی به دی ده که یه ؟ » .

دانتی باش له وه گه یشتبوو که په وهشت به رزی مه رچیکه بنه رته یی سه رکه و تنی کومه له ، له به رنه وه سه و دالی مرۆفی نمونه بوو . ده بزانی « ههزار سالی ژبان له ناستی نه مریدا تروو که به که ، ناوداری و شه رت چه شنی گیا سهوز ده بهن و زوو وشک هه لدی » (سهروودی یازده مهینی نهعرف) . بۆ ده ر بهرینی نهو مه به سه به رزه ی دانتی گه لیک نمونه ی جوان و ماناداری له « کۆمیتیدا یی بهزدانی » دا ههتا وه ته وه . وهك به لکه نه م دوو نمونه به ی سهروودی یازده مهینی نهعرف دینمه وه :

له پر نافرته تیکه ترم به دی کرد ، فرمیسکی خه فهت و

تو و به یی جوگه ی له سه ر گۆنای به سه تبوو .

رووی ده می تهن کرد و تی :

« نه گه ر تو سه ردار ی نهو شاره ی که خوا وه ندانی

- کۆن - له سه ری په لاماری به کیان دا ، نهو

شاره ی تیشکی هه موو زانسته یکی لیه وه دهره وشیتته وه ،

نهوا ، نه ی په ستر اتۆس ، تۆله له و دوو

ده سه ته چه په له به سینه که به ناشکرا له

گه ر دنی گه رۆله که مان ئالان» .

نینجا نهو سه رداره ناسکه م به دی کرد ، به روو به کی

خۆشه وه پهی گوت :

« جا نه گه ر ئیجه سزای نهوانه به دین که خۆشیان

دهوین ناخۆ ده بهن چی له وانه به کین که رقیان

لیتانه ؟ » .

به و جۆره دانتی به کیک له داستانه یۆنانی به کۆنه کانمان بۆ دینیتته وه . گوا به لایتک له به کیک له شه قامه کانی شاری

ئەسنادا ئاشكرا پەلامارى كچى سەردارى ئەو شارە پستراتۆسى (۲۷) داودو ماچى كىردوود . شازنى دايكى شىتگىر بوودو پستراتۆسى هاوسەرى هاندوود تۆلە لەو لاود بىتىنى . ئەوئىش لە وەلامدا بەھىمنى پىتى گوتوود :

«جا ئەگەر ئىچمە سزاي ئەوانە بەدەين كە خوشيان دەويين ناخۆ دەبىن چى لەوانە بگەين كە رقيان لىمانە؟» .

نمونهى دوووم :

**ئىنجا دەستەيەكم دى خوئين لە چاويان دەبارى ،
بەردەبارانى لاويكيان دەگردو بەتوورەيى هاواريان
ئىك دەگرد :
با بكوژرى ، با بتويين ...**

ئەوئىش لەئۆزى زەبرى مەرگدا بە بەرچاومەو دەكەوت ، بەلام تا دواھەناسەي چاوەكەنى برىبوو تاسمان ... لە يەزدانى بەرز دەپاراپەووە لەوانە خوئى بىن كە بەردەبارانيان دەگرد .

بەوجۆرە دانتى باسى كوشتنى ستىقانمان بۆ دەكات كە يەكئىك بوو لە سەردارە ناودارەكەنى ئايىنى عىسابى . ستىقان كاتى خوئى رەخسەي لە چەند لاىەئىكى ئايىنى مووسايى گرتوودو گوايە دەستەيەك جوو لەسەر ئەو بەردەبارانيان كىردوودو ئەوئىش لە خودا پاراودەتوود لىيان نەگريو بىابەخشى .

لەوانەيە لەو بۆچوونانەي دانتىدا زىدەپۆيى رۆمانسى ھەين . بەلام گرنگ مەبەستى بەرزىيە كە ھەمىشە چاكە بەلايەو چاك بوود . سەرتاپاي رەخسەو ستايشەكەنى لە جىگەي خوئاندا بوون . دانتى تەنانت رەخسە لە خوئى دەگري . لە بەكەم دىدەنىدا پاترىسى خوئەويستى لىي دەبرسى ناخۆ دواي مەرگى ئەو ھىچ خوئىيەكى ژيان سەرى لىن شىواندوودو رىگەي راستى لىن ون كىردوود . ئەوئىش لە وەلامدا دان بەودا دەنى كە «دواي ون بوونى ئەو» جاروبار پىتى ھەلتوودو ! .

دەرياي بىنى «كۆمىدىيەي يەزدانى» سەرەتايەكى بىن كوتايىيە . رىشتەي مروارى بەكەنى رۆژبەرۆژ زىاتر دەدرووشىنەو . كۆمىدىيا وەستايانە ئابرووى كۆت و زنجىرە رەشەكەنى سەدە ناونجىيەكەنى بردو چىراي بۆ رىزگارى و سەرفرازى و ژيانى نوئى ھەلگىردو لەوتوود بەرۆ پىش بەگور پالى بە رەورەو دەي مېژوودو نا . وەك گرانى مېژوونووسى رۆژئاواي دەلېن كۆمىدىيا بەراستى «ئاوئىنەي سەرتاپاي زانست و ھەست و خواستى» چەرخى خوئى بوو (۲۸) . مەبەستى بەرودواي كۆمىدىيا مەرووف و نىشمانە . لەبەر ئەوانەشە

«كۆمىدىيەي يەزدانى» بۆتە بەرھەمىتىكى نەمرو جىگەي رەواي بۆ خوئى لە قوولايى دەروونى نىشمانپەرودەران و دلسۆزان و زانابان و ھونەر مەندان و رەمەكى رىوناكىراني ولانە پىشكەوتوودەكاندا كىردەتوود . سەدان سائە بۆتە يەكئىك لە ھاندەردە گەورەكەنى شۆرەشگىراني ئىتالىيا . ھونەر مەندىكى لىياتووى وەك فرانسوا رۆدان (۱۸۱۰-۱۹۱۷) دوا ۲۷ سالى ژيانى بۆ دروست كىردنى بەيكەرى «دەروازەي دۆزەخ»

تەرخان كىرد كە وئىنەكەنى لە كۆمىدىياو وەرگرت و ئىنجا فرىاش نەكەوت تەواي بىكات . ھاوئى و شاگردەكەنى بۆيان تەواو كىردو ئىستە مووزەخانەي رۆدانى لە پارىس رازاندەتوود . تەنانت ھىتلەرىش شانازىي بە دانتى و بەرھەمەكەنىيەو دەگردو دەويست بىانكەتە بەلگەي سەلئىنەرى بەرزىي رەگەزى ئارى .

شايانى باسشە دانتى بۆخوئى ئەو بەرھەمەي ناوانبوو «كۆمىدىيا» : بەلام نووسەرانى دواي خوئى وەك نىشانەي جوانى و تەواي وشەي يەزدانىيان پىتوود لكاند .

لە رۆژگارى دانتىو رىوناكىراني رىويان كىردە كۆمىدىياو كەوتتە رىوونووس كىردن و بلاو كىردنەو دەي . زۆرى نەخاياند كاتىك رىوناكىراني دەردەوئى ئىتالىياش قۆستيانەوودو دەستيان دا بە وەرگىراني . ھەمان كات «كۆمىدىيەي يەزدانى» يەكئىكە لەو بەرھەمە ئەدەبىيانەي چاپخانەكان لەگەل داھانى چاپى نوئىدا كەوتتە چاپ كىردنى . سالى ۱۹۷۲ . واتە پاش ماودەيەكى زۆر كەم لە دۆزىنەوئى چاپى نوئى لەلايەن گوتىنبورگەو . كۆمىدىيا بۆ بەكەم جار لە مېژوودا چاپ كرا .

بىن گومان ئەوانەي باسمان كىردن وانگەئىن «كۆمىدىيەي يەزدانى» يا بەرھەمەكەنى تىرى دانتى ھىچ كەموكورتىيان نى بە . زۆر مەبەست و نامانج ھەن دانتى تەواو نەپىكاون . بەوتىنە بەلاي ئەوودە زانست و بەرز كىردنەوئى ناستى بىر تاكە رىگەن بۆ جىن بەجىن كىردنى بەخشەوئى و سەرفرازى بۆ مەرووف . ئىمترانۆرىي رۆمانى كە لە پەلوپۆ كەوتبوو لاي دانتى «گەورەترىن ھىواي جىھانى عىسابى بوو» .

دبارە ئەوجۆرە كورتىننىيە ئاسايىيانە بۆ رۆژگارى خوئىيان ناتوان ھىچ لە پاىەي بەكجار بلىندى دانتى و بەرھەمەكەنى كەم بەكەنەوود . بەتايەت ئەگەر ئەوئىش لەباد نەكەين كە نە ئەوو نە كەسى تىرى وەك ئەو ئەوساكە نەياندەتوانى خوئىيان بە تەواوئى لە دوا تالەكەنى سەدە ناونجىيەكان رىزگار بگەن . وەك ئىنگلس دەلېن پىويستە ئەو ھەمان لەبىرىن كە دانتى وەك چۆن بەكەم شاعىرى چەرخى نوئى بوو ھەمان كاتىش دوا شاعىرى سەدە ناونجىيەكان بوو .

- (12) «محاکم التفتیش» .
 (13) E.S. Crosby, Op. Cit., p. 240.
 (14) Ibid, p. 239.
- (15) هیچ سەرچاوهیهك ژماره‌ی قوربانی به‌کانی نه‌و شۆرشه‌ی به‌له . هه‌زار که‌متر له‌قه‌تم نه‌داوه به‌ویته‌ بروانه :
 (C. Hayes Op. Cit., p. 143)
- (16) دانتی مانگی مایسی سالی ۱۲۶۵ له‌دایک‌بووه ، به‌لام تانیسته‌ نه‌و پۆژه‌ی تیبیدا هاتۆته‌ دونیاهه به‌ته‌واوته‌ی نه‌زانراوه .
- (17) میژوونووسان نازناوی «پایته‌ختی رینیسانس»یان داوه‌ته‌ فلۆره‌نسه .
- (18) نه‌وساکه‌ ئیتالیا به‌سه‌ر ژماره‌یه‌ک میرنشینی سه‌ربه‌خۆدا دابه‌ش بووبوو .
- (19) H.B. Cotterill, Medieval Italy, New York, 1915, pp. 51-544.
- (20) زۆر خۆراک هه‌من که‌ ته‌نها له‌ ئاردی گه‌نم دروست ده‌ستیان پیباندا رانه‌ده‌گه‌یشت . وێرای نه‌وه‌ نانی جۆ بۆ مه‌عیده‌ سووکت‌ره‌ وه‌ک له‌ نانی گه‌نم ، واته‌ هه‌زمی زمانی نه‌ته‌وه‌یی وه‌ک نانی جۆ له‌ هه‌زمی نانی گه‌نم وه‌ک زمانی لاتینی ئاسانتره .
- (21) ۱۰۱. جویتر ، دانتی ، به‌ زمانی رووسی ، - «میژووی جیهان» ، به‌رگی سییه‌م ، مۆسکو ، ۱۹۵۷ ، ل ۶۲۱ .
- (22) «خویندنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌گانی دانتی» ، دانانی ده‌سته‌یه‌ک زانا ، به‌ زمانی رووسی ، مۆسکو ، ۱۹۷۱ ، ل ۵۹ .
- (24) بروانه : دانتی الیجیری ، الکومیدیا الالهیه . المطهر ، ترجمه‌ حسن عثمان ، الطبعة الثانية ، القاهرة ، ۱۹۷۰ ، ص ۴۷۱ .
- (25) له‌ سرودی نۆزده‌مین نه‌عرافا ناوی هیناوه .
- (26) هه‌ردوو شاعیری رۆمای کۆن فیرجیل و سۆردیلو خه‌لکی شاری مانتوا بوون .
- (27) نیمپراتور پستراتۆس له‌ نیوانی ۶۰۵ و ۵۷۲ ی پیش زایندا فه‌رمان‌ره‌وایی کردوه .
- (28) A.J. Grant, A history of Europe, part II (The Middle Ages), London, 1929, p. 464.
- (29) به‌ویته‌بروانه :
 H.B. Cotterill, Op. Cit. p. 494.

میژوونووسیش هه‌ن پیتشیاار ده‌کهن «کۆمیدیا‌ی به‌زدانی» کۆتیه‌ هیلکی نیوان نه‌و دوو چه‌رخه‌ی میژوو(۲۹) .

هه‌رچۆن بیت نه‌میری دانتی له‌وه‌وه‌ هاتوو ده‌که‌ ورد له‌ به‌رکه‌گانی قوناغ تیکه‌یشت و دلسۆزانه‌ رده‌فتاری له‌گه‌ڵ کردن و حه‌ردی رده‌وانی بۆ دۆزینه‌وه‌ . له‌وه‌وه‌ هاتوو ده‌که‌ ده‌یزانی :
 «هه‌زار سالی ژیان له‌ ئاستی نه‌میریدا ترووکه‌یه‌که‌»

- ماویه‌تی -

ه‌راویزه‌گان :

- (1) زیاتر مه‌به‌ستمان نه‌ورویای پۆژناوایه .
 (2) له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ک که‌ ئیتره‌ جیگه‌ی باسیان نی‌یه‌ نیمپراتۆری رۆمانی کۆن سالی ۳۹۵ بووه‌ دوو به‌شه‌وه‌ یه‌که‌میان هه‌ر به‌وناوه‌وه‌ مایه‌وه‌و به‌شی پۆژناوای نه‌و ولاته‌ کۆنه‌ی گرته‌وه‌و نه‌وی تریشیاان به‌ ناوی نیمپراتۆری بیزه‌نتیه‌وه‌ به‌شی پۆژه‌لاتی گرته‌وه .
 (3) J.R. Strayer, H.W. Gatzke, E.H. Harbison, The Mainstream of Civilization, the second ed., New York, 1974, p. 375.

{ } بروانه :

- C.L. Becker and K.S. Cooper. Europe since 1600, New Jersey 1964, p. 28.
- (5) D. Hay, Europe in the fourteenth and fifteenth centuries, London, 1966, p. 59.
- (6) Ibid, pp. 131-132; C. Hayes, Modern Europe to 1870 New York, 1959, p. 135.
- (7) E.S. Crosby, Reformation and the Reformers. Amsterdam, 1963, p. 95.
- (8) Ibid, p. 57; H.J. Grimm, The Reformation Era 1500-1650, fourth printing, New York, 1958, pp. 49-51.
- (9) بروانه : ر. موسجروف سکوب ، تراث النهضة ، - «تاریخ العالم» ، المجلد السادس ، ص ۴۲ .
- (10) نه‌عراف یا «مطهر» به‌وشۆینه‌ ده‌گوتری که‌ گوایه‌ که‌وتۆته‌ نیوانی دۆزه‌خو به‌هه‌شته‌وه‌ . وشه‌ی «الاعراف» له‌ قورنانی پیرۆزدا هاتوه .
- (11) بروانه : الدكتور عبدالقادر احمد الیوسف ، العصور الوسطی الاوروییه ، صیدا - بیروت ، ۱۹۶۸ ، ص ۲۴۸ - ۲۴۹ .